A civil vallási dimenzió a kelet-közép-európai régióban és a 2023-as pápalátogatás
Társadalmi diskurzus mint egy régióspecifikus jegy megmutatkozása

Geng Noémi
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Társadalomtudományi Intézet, Társadalomismereti Tanszék
Egészségház u. 4., Eger 3300
geng.noemi@uni-eszterhazy.hu

Ebben a magyarázó jellegű kutatásban a regionalitáshoz Kelet-Közép-Európa egyik attribútuma felől közelítünk. Ez a jellemző a szociológia szakszótárából kölcsönzött civil vallás jelensége, melynek körülményeit és előfordulását a kelet-közép-európai régióban a vallásszsociológia eredményei is igazolták. Erre az elméleti háttérre támaszkodva keressük a civil vallás koncepciójának megnyilvánulását egy, a közelmúltban zajlott esemény, a 2023-as magyarországi pápalátogatás körül kialakult társadalmi diskurzus részleteivel kapcsolatban. A pápalátogatásról szóló társadalmi párbeszéd civil vallás koncepciójára utaló jellegzetességeit a Magyarországon online formában megjelenő, legolvasottabb folyóiratok anyagában keressük. A feltevés szerint, ha egy aktuális társadalmi jelenségre a régióspecifikus jellemzőket szem előtt tartva reflektálunk, azzal a társadalomértelmezés világosabb összefüggéseihez juthatunk.

***Kulcsszavak*: régió, társadalmi diskurzus, civil vallás**

1. A régió kontextusa

Amikor a kelet-közép-európai régiót akarjuk meghatározni, földrajzilag az európai kontinens közepén elhelyezkedő térségre gondolhatunk először, de még abban az esetben is hozzáfűzzük Európa regionális térfelosztásának kérdéseit, mint a társadalmi-gazdasági törésvonalakat vagy az identitás kérdését. A földrajzi megközelítés mellett ennek a régiónak több szempontból létezik körülhatárolása, mint például politikai vagy kulturális,

https://doi.org/10.46403/Globalis.2024.269

vallástudományi, szociológiai és más szempontok szerinti (*Pomogáts*, 2000). Sokféle értelmezésben olvashatunk a régiónak nemcsak a körülhatárolásáról, de a jellemzőinek meghatározásáról is – ahogy bizonyára ebben, a regionalitásról szóló kari tanulmánykötetben is más-más megközelítésekkel találkozhatunk.

Hogy miért olyan színes az értelmezési szempontok köre, az annak is köszönhető, hogy egészen szerteágazóak azok a jellemzők, amelyek meghatározzák az itt élő társadalmakat. Ilyen például az, hogy gazdag kulturális örökséggel rendelkeznek a közép-kelet-európai országok. Köszönhető annak is, hogy vallási sokféleség jellemzi a térséget, és az országok eltérő történelmi és kulturális hátterű sokféleségének is. Az egyes országok pedig változó politikai és gazdasági helyzettel működnek, ami befolyásolja társadalmi helyzetüket és életkörülményeiket (*Tomka*, 2009). Úgy tűnik, hogy egy pozitív, színes miliővel találkozunk, de szembetűnő lehet, hogy a felsorolt szempontokban bár a különbözőség a jelenik meg, mégis egy régióról beszélünk. „Az a földrajzi egység, amit Kelet-Közép-Európának nevezünk, sem földrajzi, sem térképészeti, sem történelmi, sem politikai tekintetben nem magától értetődő egység, hanem megalkotott tér, konstruált régió" (*Máté-Tóth*, 2014, 9. o.). Így ezt a térséget nem lehet azonos kategóriákban tárgyalni, hanem inkább az ajánlott, hogy a régiót megalkotó folyamatokból és szempontokból kiindulva tekintsünk rá (*Máté-Tóth*, 2014).

Megalkotó folyamat volt az a két nagy társadalomtörténeti törés, amely után Közép-Kelet-Európa a jelenlegi helyzetébe került. A második világháború vége és a kommunista hatalomátvétel döntő változásokkal járt, a szocialista társadalmi kísérlet kezdete, majd annak a bukása pedig egy újabb törést jelentett. Ezekben a töréspontokban a társadalmi és gazdasági viszonyok alapjaikban alakultak át. Társadalmi, gazdasági, politikai szerveződésekben három különböző, többnyire sikertelen rendszer követi egymást, amely a benne élő emberek lehetőségeit folyamatosan változtatja (*Tomka*, 2009).

Más szubrégiókhoz képest ebben a régióban az utóbbi két évszázadban nagy jelentőségű politikai és földrajzi változások zajlottak le, mely alakulási folyamatnak teremtő ereje volt a régió jellegzetességeinek létrejöttében. A társadalom önértelmezésébe szorosan beépültek a történelem során elszenvedett viszontagságok, törések, ezek sérelmei pedig az áldozati szerep gondolatának kialakulását eredményezték, az úgynevezett „sebzett identitást". Ezt a térség identitására jellemző sebzettséget szem előtt tartva értelmezhetjük csak körültekintően az itt zajló társadalmi jelenségeket (*Máté-Tóth*, 2015).

Az említett töréspontok és az ebből fakadó sebzett identitás hatással van térségben a vallásra is, „»ami 1945-ig a társadalom és az államrend fő oszlopai közé tartozott, a kommunista időkben üldözötté vált és visszaszorult a magánéletbe, 1989 óta pedig újra közéleti tényező, amelynek pontos helye és szerepe azonban még nem véglegesült«" (*Tomka*, 2009). A vallás tematikája napjainkra felerősödött Kelet-Közép-Európa demokratikus államaiban, de a vallásnak a társadalomban betöltött szerepe viták tárgyát

képezi. A társadalmi változások nemcsak a vallásra vannak hatással, hanem tükröződnek a vallási és a vallásról való gondolkodásban is (*Máté-Tóth*, 2012).

A kelet-közép-európai régiót a vallástudomány tárgya felől veszi górcső alá Máté-Tóth András valláskutató, szociológus is, a régió legfőbb jellegzetességeinek megfelelő elméleteket vizsgálva, a vizsgált tárgyat az adott társadalmi-kulturális közegében értelmezve. Kutatását négy elméleti keret mentén végzi. Az első elmélet középpontjában a szekularizációs tézis áll, a második elmélet a társadalmi dráma felől közelít a vallás értelmezéséhez a régióban, harmadik a civil vallást tárgyalja, valamint a negyedik felhasznált elmélet a vallást mint a régióbeli „üres jelölőt" értelmezi (*Máté-Tóth*, 2014).

A négy említett alapállás közül a harmadikként megnevezett elméletet, a társadalmi jelenségekben megnyilvánuló civil vallási dimenziónak az elképzelését vizsgáljuk jelen kutatás további részében egy, a közelmúltban lezajlott, kiemelkedő esemény kapcsán.

2. A civil vallás társadalmi dimenziója

A civil vallás fogalma a szociológiában honosodott meg. Alapvonása az, hogy a fejlett ipari társadalmakban, amelyek az intézményes vallásosság szempontjából szekularizáltak, egy alternatívája legyen ezeknek a vallásoknak, ugyanazokat a társadalmi igényeket kielégítve. Egy társadalmi kohéziót létrehozni törekvő jelenség, amely szimbólumok és rituálék egész rendszerét felhasználja ahhoz, hogy olyan funkciókat lásson el, amelye*ke*t a történelmi vallások létrehoztak. Egy olyan sajátos vallási dimenzió a civil vallás, amely nem azonosítható a vallással vagy egy-egy felekezettel, hanem inkább egy azonos nemzeti hittel, amelyben a vallástörténeti és teológiai értelemben vett vallásoknak a szimbólumai kölcsönzöttek, közvetett hivatkozásként (*Máté-Tóth*, 2014). Így funkcionális megközelítés szerint vallásként működik, ám szubsztanciáját illetően egyfajta valláspótlék, még akkor is, ha egyes felekezetek szimbolikájával többnyire egybeesne.

A civil vallás Rousseu által kifejtett fogalmát először Robert N. Belah használja egy Amerikában megfigyelt jelenségre, az amerikai társadalomnak egy sajátos vallási dimenziójára, amely nem azonosítható az Amerikában nemzeti hitként jelen lévő keresztény vallással. Belah tanulmánya John Fitzgerald Kennedy beiktatási beszédében az isten fogalom használatát elemezte, és ezzel mutatta ki, hogy az országban, „a politikai életben és az amerikai identitás számára létezik egy olyan hivatkozási alap, amelyet az amerikaiak döntő többsége elfogad, s az »amerikaiság«-gal való azonosulás alapját képezi" (*Máté-Tóth*, 2014, 172. o.). Ez J. F. Kennedy beszédében azt jelenti, hogy:

„Amikor az elnök »Istent« mond, akkor nem arra alapoz, hogy a hallgatósága a keresztény vagy zsidók személyes Istenébe vetett személyes hittel hallgatja beszédét, hanem az amerikai társadalom kohéziós alapjára utal, amely az intézményrendszer és a közös

erkölcs közös minimumát megalapozza, plauzibilisen legitimálja a személyes Istenben az elkötelezetten hívők és nemhívők számára egyaránt" (*Máté-Tóth*, 2014, 172. o.).

Belah megközelítését több ízben is újragondolták értelmezői, így például Samuel Huntigton az amerikai identitás kérdésénél maradva a fogalommal kapcsolatban, vagy például Will Herberg, aki az amerikai nép vallásaként definiálta és az amerikai életforma felsőbbrendűségébe vetett hitként értelmezte a civil vallás dimenzióját (*Pintér*, 2014). Az amerikai kontextuson túlmenően értelmezték a civil vallás megközelítését más országokban megjelenő tipológiáit is, így például Silvio Ferrari a fogalom szerepének amerikai és európai válfajait összehasonlító jelleggel vizsgálta, megkülönböztetve a francia, az olasz és az amerikai „nemzeti civil vallás három »ideáltípusát«" (*Pintér*, 2014, 13. o.).

A néhány felsorolt példa az értelmezésekre annak érzékeltetésére szolgált, hogy a civil vallás társadalmi dimenziójának széles körű visszhangja volt és van. De az értelmezések részletes bemutatására a továbbiakban nem kell kitérnünk, mivel az európai, regionális és néhány ország civil vallásának tipológiája rendelkezésünkre áll a már fent említett vallástudományi elemzésből *Máté-Tóth András* tollából (2014). Elemzésében a megközelítési tipológiák részletes bemutatása a fogalom kelet-közép-európai alkalmazási lehetőségeinek vizsgálatára szolgál, ami után pedig levonja a következtetést: „A civil vallással kapcsolatos vizsgálódások alapján megalapozottan állíthatjuk, hogy a kelet-közép-európai sajátos kulturális régió társadalomfejlődésének utóbbi húsz esztendejében olyan politikai tendenciák figyelhetők meg, melyek – mutatis mutandis – megfelelnek a civil vallásnak." (*Máté-Tóth*, 2014. 225. o.)

Annak a hipotézisnek az igazolásán túl, miszerint a civil vallás dimenziói a régióban meghatározó jellemvonások, az említett átfogó, vallásszociológiai vizsgálatból további két fontos eredményt is citálnunk kell. Egyrészt a meghatározott kritériumokat, amelyek szerint felismerhetjük az adott térségben a civil vallás manifesztálódását, másrészt, hogy milyen társadalomértelmezési hozadéka van, ha a regionális jelenségeket ennek a fogalomnak a kontextusában értelmezzük. Azok a kritériumok, amelyek meghatározzák és felismerhetővé teszik a fogalom regionális tipológiáját, a következők:

„Legyen átfogó az adott társadalom, kulturális régió vagy kulturális egység számára. Rendelkezzen olyan relevanciafaktorokkal, amely lehetővé teszi a társadalmi kohéziót és integrációt. Tartalmazzon olyan értékeket és ezek megalapozottságát, melyek az érintett kontextusban identitást tisztáznak, erősítenek, és megfelelő magatartásra orientálnak. Végül legyenek szimbólumai, melyek az emocionális reakciókat lehetővé teszik, elköteleződésre és cselekvésre motiválnak." (*Máté-Tóth*, 2014. 224. o.)

Azt a „társadalomértelmezési nyereséget", amelyre szert tehetünk, amikor jelenségeket a civil vallás koncepciója alapján tárgyalunk, a következő három pontban foglalja össze a többször említett kutatás:

„(a) A különböző jelenségelemek közötti koherens összefüggések rendszerbe foglalása.

(b) A különböző jelenségek közötti viszonyok és hatások világosabb kimutathatósága.

(c) A vallásfogalommal való operáció meghökkentő ereje, amely egyébként természetesnek vett és reflektálatlan jelenségeket reflexiós kényszer alá vonja." (*Máté-Tóth*, 2014. 224. o.)

A civil vallás dimenzióját ebből a megközelítésből értelmezzük a 2023-as pápalátogatás eseménye körül kialakult magyarországi társadalmi diskurzus egy részletével kapcsolatban. Ferenc pápa apostoli látogatásával kapcsolatban olyan médiamegjelenések is napvilágot láttak, amelyek olyan szimbólumként értelmezték ezt a látogatást, mint amely a nemzeti álláspontot és a közös erkölcs helyességét validálja és erősíti meg, vagyis bennfoglaltan ezek a megközelítések az apostoli látogatást a civil vallás szimbólumaként törekedtek felhasználni.

3. A pápalátogatással kapcsolatos társadalmi diskurzustöredék

Mielőtt a magyarországi pápalátogatásnak egy-egy értelmezéséről szólunk, elöljáróban szükséges, hogy egy bekezdés erejéig körülhatároljuk, mit nevezünk ma apostoli látogatásnak a Katolikus Egyház értelmezésében. A pápai, apostoli látogatások mai értelemben vett gyakorlatának kezdete VI. Pál pápaságának idejére vezethető vissza. Ezeket az utazásokat vallásos szándékok motiválják. Apostoli látogatáskor a mindenkori pápa azzal a céllal érkezik egy adott néphez, hogy találkozva velük, megismerje, bátorítsa, vigasztalja és megáldja őket, tanúságot téve Jézus Krisztusról (Magyar Katolikus Lexikon, 1933). Jelenlétével megerősíteni igyekszik a Katolikus Egyház egységét, és hitükben az ott élő embereket. A látogatások célja tehát elsősorban lelki természetű. Emellett a mindenkori pápa a Vatikán államfője is, így a megfelelő diplomáciai keretek között fogadja a vendéglátó ország. Ezen túlmenően politikai céllal nem érkezik, akkor sem, ha örökös szószólója kell hogy legyen minden korban a nemzetek közötti békének és igazságosságnak.

2023. február 27-én a Szentszék hírül adja, hogy azon évben április végén Ferenc pápa Magyarországra látogat. A magyarországi médiát attól kezdve lázban tartja ez a hír, számtalan folyóirat foglalkozik a látogatással, annak jelentőségével, okát és más tényezőit fürkészik, hiszen a katolikus egyházfő látogatása jelentős esemény bármely országban. Ezek között a médiamegjelenések között napvilágot látnak olyan álláspontok is, melyek szerint ez a magyarországi látogatás különlegesebb a többi ország meglátogatásánál, és ez a nemzet kiváltságosságáról árulkodik. Ez a megközelítés viszont cáfoló ellenreakciókat váltott ki, társadalmi diskurzus alakult a média felületein a pápalátogatás okával kapcsolatban.

Ennek a vitának a szelébe keveredik például dr. Székely János szombathelyi megyéspüspöknek a pápalátogatással kapcsolatos egyik nyilatkozata, amit a Mária rádiónak adott, arról szólva, hogy a magyarokhoz különleges figyelemmel fordul a jelenlegi pápa, és amelyben elhangzik, hogy a magyarországi látogatás azért is különleges, mert csak itt járt kétszer is a világ országai közül Ferenc pápa, utalva a pápa előző, 2021-es

Eucharisztikus világkongresszuson való magyarországi tartózkodására. (Mária rádió, 2023.)[1] Az apostoli látogatásnak a lebonyolításáért felelős operatív törzs sajtótájékoztatóján hasonlóan utal erre a kiváltságos helyzetre Veres András győri megyéspüspök is, hogy csak Magyarországot keresi fel kétszer a pápa. (*Baranyai*, 2023) Székely János megyéspüspök ezt a kijelentését később korrigálja, és mint kiderül, ez az információ, mely szerint ez „az egyetlen ország Olaszországon kívül, amelyet Ferenc pápa kétszer is meglátogat" Michael Wallace Banach, Magyarország apostoli nunciusának beszédében hangozott el, melyet Ferenc pápa 2023. áprilisi magyarországi apostoli látogatásának kihirdetése alkalmával mondott (MKPK, 2023).

A fent említett kijelentést szalagcímként hozza több magyarországi online folyóirat, így például a Magyar Hírlap (2024. 04. 24.) vagy például az Origo (2024. 0 4.24.). Ezeknek a megjelenéseknek a valóságtartalmát megkérdőjelezve cáfoló cikket jelentet meg a Telex folyóirat (2024. 04. 28.), és nemcsak tüzetesen vonja kétségbe a megjelent állításokat, hanem az előzőleg a Szemlélek folyóirattal közösen indított cikksorozat részeit ajánlja az olvasók figyelmébe, mely sorozatnak célkitűzése az említett cikk szerint, hogy a pápalátogatás önös érdekekre való felhasználását megakadályozza. A Szemlélek és az Telex közös cikksorozatából két példát említve, az első rész például az apostoli látogatás politikai célú értelmezésének tévességét igyekszik bizonyítani (*Hodász*, 2023), egy másik rész a sorozatból pedig kiemeli a pápalátogatás privatizálhatatlan voltát, és hasonló kérdésekkel operál: **„**Kikhez jön a pápa? A jó katolikusokhoz? A papokhoz, a szerzetesekhez és a püspökökhöz? A keresztény kurzus politikusaihoz? A saját magunkról gyártott idealizált képzelgések megtestesítőihez?" (*Török*, 2023)

A társadalmi diskurzus kapcsán nem is a püspöki nyilatkozatokból kiragadott mondattöredékek adják a diskurzus tárgyát, azok csak közvetetten érintettek a vitákban, hanem azok felhasználása és az azokra való reakciók. Arra következtethetünk, hogy a pápalátogatással kapcsolatos példánk, ha röviden is, de szemléletes tud lenni abban, mi jellemzi a kelet-közép-európai régió társadalmait. A térségben a különböző társadalmak és országok rendelkeznek ugyan olyan közös civil vallási dimenzióval, amely révén ezt a térséget sajátos kulturális régiónak tekinthetjük, de elmondhatjuk, hogy „a régióban csak kevés olyan társadalom van, amelyben valamiféle általánosan érvényes, a társadalom döntő, de legalább meghatározóan széles körében osztott alapvető, orientáló értéktartomány körülhatárolható lenne. Ehelyett inkább egymással versengő s egymástól erőteljesen függő rendszereket figyelhetünk meg, melyek többé-kevésbé anómiás tüneteket mutatnak. Az állami-nemzeti-társadalmi identitás és kohéziót biztosító, egyetemesen érvényes és plauzibilis értékrendszer helyett az ilyen igénnyel fellépő, ám sikertelen értékrendszerek kioltják egymást, és magának a stabil identitás

[1] Székely János megyéspüspök szóbeli közlése. Elérhető: https://drive.google.com/file/d/1a8Uvs6zmN5DyRNtbZGm2xk-eXkZTdSyU/view?pli=1

lehetőségének és ebből következően a szükséges és elégséges kohézió sikerének alapjait kérdőjelezik meg" (*Máté-Tóth*, 2014. 225–226. o.).

4. Konklúzió, javaslatok, összefoglaló

Magán hordozva a térség jellegzetességeit, a fent tárgyalt közép-európai régióhoz tartozik Magyarország is, ahol a kutatásunk témáját adó 2023-as pápalátogatás és egy azt körülvevő társadalmi diskurzus zajlott. Ezeket vizsgáltuk egy online folyóiratokban megjelent példán keresztül. Bár a társadalmi diskurzusban a hozzászólók politikai érdekekről beszélnek a pápalátogatás értelmezésének tévessége kapcsán, de a kialakult írott párbeszéd összességében a civil vallási dimenzió társadalmi jellegzetességeit mutatja meg.

Ebben a kutatásban, szélesebb olvasóközönségük miatt, csak online folyóiratokra támaszkodtunk, azokra, amelyek az NMHH 2022-es adatai szerint a legtöbb felhasználót érik el, és megtalálhatók bennük a kutatási téma szempontjából releváns megjelenések. Az online híroldalakra, folyóiratokra nem tudományos igényességű forrásként tekintettünk a kutatásban, de azok kommunikációját, kiemelt témáit objektív felülnézetből elemezve következtetéseket vonhattunk le a társadalom jellegzetességeiről egy meghatározott eseménnyel kapcsolatban. Azaz a társadalmi párbeszéd ezen kiragadott részletében a civil vallás koncepciójának megfelelő jellegzetességre tudunk következtetni.

Hivatkozások

Baranyai B. (2023): Össznemzeti, szép ünnep lesz ez a találkozás – Az operatív törzs Ferenc pápa látogatásáról, *Magyar Kurír*, április 25. Elérhető: Össznemzeti, szép ünnep lesz ez a találkozás – Az operatív törzs Ferenc pápa látogatásáról | Magyar Kurír - katolikus hírportál (magyarkurir.hu) (Letöltve: 2023. 08. 08.).

Diós I. (1933): Pápalátogatás. *Magyar Katolikus Lexikon.* Elérhető: https://lexikon.katolikus.hu/P/p%C3%A1pal%C3%A1togat%C3%A1s.html (Letöltve: 2024. 05. 15.)

Máté-Tóth A. (2012): Üres jelölő. Vallás Kelet-Közép-Európa kortárs társadalmi diskurzusában. In: Kendeffy Gábor – Kopeczky Rita (szerk.) *Vallásfogalmak sokfélesége.* A Károli Gáspár Református Egyetem Szabadbölcsészet Tanszékének és a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékének közös szervezésében megrendezett konferencia (2011. november 11–13.) előadásai. Budapest 2012.

Máté-Tóth A. (2015): Sebzett identitás Kelet-Közép-Európában. *Vigilia* (6) 409–415.

Máté-Tóth A. (2014): *Vallásnézet. A kelet-közép-európai átmenet vallástudományi értelmezése*. Korunk – Komp-press, Kolozsvár.

MKPK (2023.03.01). *Michael Wallace Banach apostili nuncius beszéde Ferenc pápa magyarországi látogatásáról szó sajtótájékoztatón*. Elérhető: https://katolikus.hu/cikk/michael-wallace-banach-apostoli-nuncius-beszede-ferenc-papa-magyarorszagi-latogatasarol-szolo-sajtotajekoztaton (Letöltve: 2024. 06. 13.)

Pomogáts B. (2000): Közép-Európa: Kelet és Nyugat. *Kisebbségkutatás* (1) 29–36.

Pintér K. (2014): A civil vallás identitásformáló szerepének lehetőségeiről. *Civil Szemle* (I) 5–25.

Tomka M. (2009): Vallásosság Kelet-Közép-Európában – Tények és értelmezések –. *Szociológiai Szemle* (3) 64–79.

Online újságcikkre történt utalások (szerzővel és szerző nélkül)

Szerző nélkül. (2023. 04. 24.). Szombathelyi megyés püspök: Magyarország az egyetlen ország, ahová Ferenc pápa másodszor is ellátogat. *Origo*. Forrás: https://www.origo.hu/itthon/2023/04/ferenc-papa-szekely-janos-magyarorszagi-latogatas

Szerző nélkül. (2023. 04. 24.). Székely János: Magyarország az egyetlen ország, ahová Ferenc pápa másodszor is ellátogat. *Magyar hírlap*. Forrás: https://www.magyarhirlap.hu/belfold/20230424-szekely-janos-magyarorszag-az-egyetlen-orszag-ahova-ferenc-papa-masodszor-is-ellatogat

Molnár R. (2023. 04. 28.) Fact-check: „Ferenc Pápa Magyarországon kívül még sehol sem járt kétszer". *Index*. Forrás: https://telex.hu/ellenorzo/2023/04/28/fact-check-ferenc-papa-magyarorszag-latogatas

Hodász A. (2023. 04. 02.) Ferenc pápa nem az ellenzék megváltója, de nem is a kormány szekértolója. *Index*. Forrás: https://telex.hu/velemeny/2023/04/02/szemlelek-sorozat-papalatogatas-hodasz-andras

Török Cs. (2023. 04. 16.) Ferenc pápa nem vállakat veregetni jön hozzánk, hanem sebeket gyógyítani. *Index*. Forrás: https://telex.hu/velemeny/2023/04/16/szemlelek-sorozat-papalatogatas-torok-csaba